

Ács Margit

Irodalom-e a népi irodalom?

Több mint hatvanéves fogalmat használunk, amikor népi irodalomról, népi íróról beszélünk, de máig sok zavar van értelmezése körül, mert kezdettől többféle írói gyakorlat és társadalmi program tartozott jelentéstartományába. Ignotus Pál szerint „általában a következetlenség az, amit az Új Szellemi Front mindig rendkívül következetesen művel” – de ez volt a legenyhébb kifogás, amit nevezetes zeneakadémiai előadásában, 1935-ben a jobboldali, antihumánus *völki schek*

ellen emelt. Nem könnyű ellenállni, hogy ennyi év távolából megint ne az indulattal teli félreértelmezések szétszalazásánál adjunk el, ahogy ez hosszú ideje történik, amikor a népi–urbánus vitáról nem a publicisztikai inszINUáció vagy az ugyancsak publicisztikai kenetteljes békülékenység szintjén, hanem valamelyes intellektuális tisztességgel esik szó, de lépünk végre tovább, fogadjuk el a jellemzést: igen, a népi írók pályája, sorsa is arra vall, hogy világnézeti hajlamaikat s írói ars poeticájukat tekintve egyaránt sokfélék voltak, ha testületi ideológiát kérünk rajtuk számon, következetlenek, de e heterogén társaságot egyetlen eszme igénye közös nevezőre tudta hozni. Ezt az eszmét a mozgalom majd mindegyik tagjától idézhetném egy-egy változatban, most Sárközi Györgytől idézem: „A nagyváros a maga tág lehetőségeivel, emberbefogadó képességével nagy szolgálatot tehet az egész nemzetnek.

Nagy szolgálatot azzal, hogy gócpontjává nő az anyagi és szellemi javak forgalmának, hogy magába fogadja az egész közösség célját szolgáló intézményeket, hogy küzdőteret nyit az eszmei harcok megvívására... És nagyon sok példa igazolja, hogy gyakran épp a városi magaskultúra termelte ki azokat az úttörőket, akik öntudatra segítették a népi tömegeket, s akik be tudtak hatolni a népi mélykultúra legmélyebb rétegeibe. Nálunk nem így történt. A falu jött el a városba, és nyújtotta a kezét. Minden magyar vidék elküldötte a maga szülöttét, írókat, szakembereket, gondolkodókat és megvalósítókat, s mindnek az agysejtjeiben, az emlékezetében, a lelkiismeretében ott élt a maga vidékének természeti szépsége és gazdagsága s az emberi csúfsága és nyomorúsága.” És még egy mondat Sárközitől: „Elnyomorodott, pusztuló parasztságon úgy élősködik csak a polgárság, mint beteg növényen az üszög, egészséges paraszti törzsön úgy virágzik, mint tövén a rózsza.”

Máig visszhangzó vád a népi mozgalom ellen, hogy a faji kultusz alapján idealizálta és misztifikálta az ősi paraszti életformát, s ezt akarta erőszakosan tartósítani, holott ellenkezőleg: a feudális viszonyok között sorvadó falunak a korhoz és a nemzethez való emancipációját szorgalmazta minden eszközzel, hogy végre bepótoltassék a történelmi mulasztás, amit Werbőczy óta előbb a középnemesség, majd a kiegyezés táján a középosztály, önös alkukat kötve, az alsóbb néposztályok rovására elkövetett. A kiművelés terve az akkori parasztság elég széles körének a szándékaival is találkozott; gondoljuk meg: Vásárhely és Makó gazdái magukat polgárnak nevezték.

Az ellenfelek mindig egy-egy részmozzanattal azonosították a népi mozgalom egészét, ami a kortárs vakfoltjai miatt még valamelyest természetes is, az utókor részéről azonban csak az előítélet igazolását szolgálja. Miért nem Bibó, Erdei, Szabó Zoltán szociális lelkismeret diktálta odaállása minősíti törekvéseiket, miért azok a művészi nosztalgiák, amelyek leginkább Szabó Dezső némely művéhez köthetők? S amelyek azért nem zárták ki a falunak a maga módján történő változását sem. Móricz véleménye például egészen radikális volt: „Csak nem a ruha a nemzet? A faj él, csak levetette a régi ruhát, mert szűk volt és kényelmetlen és drága. Szép volt, de ez a szépség is terhes volt. Nem illett a mai életmódhoz és munkaformához... Nem akkor vagyok magyar író, a magyarság írója, ha vissza akarom kergetni őket az elhagyott útra, a cifra szűrbe és a jobbágyságba, hanem akkor, ha megértem, hogy ma mit akar, és segítségére akarok lenni ebben a magára vállalt új életben... A magyarok, úgy látszik, teljesen ki akarnak költözni Ázsiából, de akkor segítenünk kell nekik, hogy európai ember lehessen belőlük. Nem múzeumi magyarságot kell megőrizni ebben az életben, hanem élő magyarságot, amelyik méltó tagja legyen a világ kultúrájának.”

Persze Móricz szemléletét sem lehet kivetíteni az egész mozgalomra, melynek a kulturális népiség is része volt, Tamási Áron, Erdélyi, Sinka művészete, amelyet eredendő élményviláguk, származásuk szabott meg, s korántsem a tizenkilencedik századi német romantika, melyet mai esztéták – mint a völkisch előzményét – tanáros kajánsággal emlegetnek a népiekkel kapcsolatban. Egyébként a paraszti kulturális hagyomány ügyében alighanem Németh László álláspontja, amit jó szívvel hallgathatunk: „Nálunk a paraszti kultúra most jutott el a teremtő haldoklás szakába. Mielőtt az új, akár nagyvárosi, akár szocialista világnak végleg megadja magát, nem természetes-e, hogy törvényeit még egyszer átpillantja, hogy ami elmúlik mint élet, mint alkotás hasson múlhatatlan.”

Bár már olyan kiforrott értelmezése lenne a köztudatban a népiek programjának, hogy kezdhethetném mondanivalómat a közepén, anélkül, hogy felvázolom, mi az az örökség, ami a most népinek nevezett írókat kötelezi és terheli! Sajnos, nem tartunk ott. Ma is uralkodó nézet a történeti gondolkodásban, hogy a népi mozgalom és a harmincas évek hivatalos ideológiája között „genetikus összefüggés volt kezdetben s aztán sokáig”, még a tárgyilagosságra törekvő Lengyel András is ezt állítja, s szerinte az „öntisztulási” folyamatot részint az urbánusok kritikája, részint Bibó István hozta meg, 1944 után. Egy-egy részjelenség kinagyításával – például a Bartha Miklós Társaság középosztályi meghatározottságát exponálva – elvonja a mozgalom lényegéről a figyelmet, amely azokban a tényekben mutatkozik meg – érvel Lengyel András könyvéről írott kritikájában N. Pál József –, hogy „perbe a népi mozgalom képviselőit fogta a hatalom, az ő könyveiket kobozták el, éppen mert olyan »jelentéseket« adtak a társadalmi viszonyokról, amelyen a rendszer önnön alapjának a megkérdőjelezése nélkül nem segíthetett.”

De Lengyel András legalább a népi gondolkodók sorában tartja számon Bibó Istvánt, akinek népiségéről célszerű megfigyelkedni azoknak is, akik a fasizmussal, s azoknak is, akik a sztálinista kommunista párttal való összefonódásban látják a népi gondolat velejét.

És még mindig a múltban kell időznöm, mert ez utóbbi váddal is számot kell vetnünk. Egy baloldali ideológiájú párt hatalomra kerülésével előállt az a helyzet, melyet az imént a harmincas évekkel kapcsolatban okkal cáfoltunk: az uralmon lévő rendszer és a népi mozgalom ideológiája között „genetikus” összefüggés volt. A Nemzeti Parasztpárt dicstelen szereplése mutatja, milyen veszélyes volt ez a rokonság. Noha Veres Péter korábban és csak egy ideig volt a párt elnöke, és miniszter is csak három hónapig a Dinnyés-kormányban, ő lett a kudarc megszemélyesítője. A Tekintet Veres Péter-számában Tóth Pál Péter a szerepvállalást úgy írja le, mint az „ahogy lehet” politikáját, amellyel azonban a Nemzeti Parasztpárt kezdetektől a kommunisták pozícióját erősítette. E drasztikus valóságot a népiek is felismerték, s emlékeztet rá, hogy ezért nem vállalták a régi nevet 1956-ban az újjáalakulásukkor.

Keserves volt szembesülni a népiek ifjabb generációinak az örökség ezen részével. Nekem magamnak éveken át Nemes Nagy Ágnes engesztelhetetlen haragjával a népiek iránt, s most ne firtassuk, mennyi volt ebben a víz alá nyomott alkotó traumatikus sérelme az úgy-ahogy, mégis egzisztáló pályatársakkal szemben, mennyire hiányzott némi belátás az „ahogy lehet” politikai stratégia iránt, amit egyébként később, amikor előtte is lehetőség nyílt erre, ő maga is követett. Élete utolsó interjújában is beszélt erről, a halál vallató közelében, ez tehát ilyen megrendítően fontos volt neki. Azt mondta, megbocsáthatatlan, hogy segítséget nyújtottak a néppusztításhoz, s hogy épp ők tették ezt.

Ebből a nézetből csak Erdei Ferenc, Darvas József látszik, az Illyést respektáló Révai és Rákosi, a népi kollégiumokból a folyóiratok dicsfényébe pattanó fiatalok, Juhász, Nagy László, de nem látszanak a népbírátság előtt megjelenő költők, Szabó Lőrinc, Sinka, a nyomorba és elszigeteltségbe szorult és minden nyilvánosságtól megfosztott Kodolányi, s nemcsak Erdélyi József bűnhődése nem látszik, hanem az antiszemitizmus kérdéséről az egész világon példa nélkül álló lelkiismeretességgel gondolkodó és az Illyés szerkesztette Válaszban tanulmányt publikáló Bibó elnémítása sem. És nem látszik Németh László fenyegetettsége és az Egy mondatot író Illyés, a felocsúdó és a pártosságból kihátráló fiatalok, Nagy Lászlóék lelkiismereti

drámája sem.

Úgy tűnik, ezek az évek, ezek a körülmények maguk alá temették a *klasszikus* népi eszmét. A mozgalomnak a kommunistákkal összeolvadó szárnya is vétkes ebben, de ahogy a korábbi fázisban is voltak eltévelyedők, és ez az eszmerendszerben kifejeződő igények érvényességét nem ásta alá, feltehetőleg ezúttal sem hozott volna radikális fordulatot néhány népi író elbukása, ha közben nem megy végbe a falu földcsuszamlásszerű megváltozása. Olyan folyamatok indultak meg a szocialista mezőgazdaság terrorral való szervezése által, amelyeket semmiféle minőségi forradalommal befolyásolni nem lehetett volna, akkor sem, ha hangoztatni lehetett volna egyáltalán efféle nézeteket. Nagy Imre sem népi, hanem kommunista reformer programmal lépett fel. S bár Bibó Istvánnak történelmi szerep jutott a forradalomban, 1956 történéseit nem a népiek, hanem a reformkommunista körök párton belüli harca és az utca nemzeti indulatú felkelése határozta meg, épp ezért a megtorlás is ellenük irányult.

Azokat, akik valamelyest ismerték a Kádár-rendszer kultúrpolitikáját, és tudták, hogy a népieket ellenzékeként kezelte mindvégig a hatalom, egyébként épp ezért bánt csínyján velük Rákosiéknál ügyesebb értelmiségi politikája részeként, meglepetésként érte, hogy egykori ellenzéki szövetségesei 1989 táján hirtelen elfeledkeztek erről az általuk tapasztalatból is ismert tényről, és a népieknek a rendszerrel való összeépülését kezdték sulykolni. Németh László Kossuth-díjat kapott, mialatt Déry (és Eörsi) börtönben ült. A prominens népi írók nevüket adták a tiltakozáshoz, amiben követelték, hogy az ENSZ vegye le a napirendjéről a magyar kérdést, később pedig együtt vacsoráztak Aczéllal. De nemcsak a politikai riválisok akcióiban bukkan fel ez a beállítás, Ständeisky Évának a témával foglalkozó tudományos monográfiája is úgy summázza a Kádár-rendszer viszonyát a népi írókhoz, hogy az a róluk meghozott 1958-as párthatározattal lezárta a konfliktust, s a továbbiakban csak a polgári irodalommal konfrontálódott. Ismeretes, hogy a mindkét részről taktikázó viszonyban a népiek miféle számításból igyekeztek párbeszédet folytatni a hatalommal, hogy Illyés – hivatkozott is erre 1974-ben, *Egy vita vége és eleje* című írásában, amelyben békejobbot nyújtott az egykori urbánusoknak – „lerázhatatlanul instanciázott a legfelsőbb helyen” Déry és Zelk érdekében (is); Németh László Bibó börtönbeli sorsának enyhítéséért folyamodott Kádárhoz; de ezek a tudott és feltételezhető szándékok nem alkalmasak érvelésre, minden adalék vitatható, vagy legalábbis kétes hírbe keverhető (ami azt illeti, a nevezetes tiltakozó aláírás is, melyről hiteles dokumentum nem került elő!). Nem hinném, hogy pontosan ki tudnánk ma mérni, mi volt a hasznos eredménye és mi a kára a taktikázásnak. Ha a pártállami rendszer és a népiek csoportjának valós viszonyát akarjuk megragadni, jobb, ha azt vizsgáljuk, mi lett a sorsa és a fogadtatása eszméiknek, tehát lényegesebbet tudhatunk meg madártávlatból szemlélve a folyamatot.

A párthatározat egy alapvető konfrontáció rögzítését és állandósítását jelentette: a népi gondolatot a nacionalizmus körébe utalta mindenestül. „Illyés munkásságában – olvasható a határozatban – pl. érezhetően erősödő tendencia a veszélyeztetettnek vélt nemzeti öntudat fenntartásának gondolata, s nem a szocialista erők támogatása érdekében, hanem az erők ellen.” Egyénileg írhatnak, munkálkodhatnak a népi írók tehetségük szerint, de a határozat inkvizíciós szigorral hirdeti meg az anatómát a kispolgári, harmadikutas, nacionalista tanaik ellen. Nem is eshetett róluk több szó, csakis megbélyegzésként azokban a támadásokban, amelyek a sajtóban érték a népiek tetten érhető akcióit. És akciónak számított mondjuk Csoóri

faluról szóló irodalmi szociográfiája, Fekete Gyula cikkei a népesség fogyásának ügyében, de sőt a tánc-házmozgalom is, s ilyenkor elhangzott – amit a határozat egyébként csakis a múlttal összefüggésben említ – a rasszizmus vádja is.

Miközben a magyar szellemi életben, kivált a fiatalságban egyre erősebben jelentkezett az igény, hogy az adott állampárti ideológia hatálya alól kiszabaduljon, s vonzónak talált annyi mindent a maoizmustól a taoizmusig, a művészeti jelenségek által és érületi szinten magáénak kezdte érezni a nyugati jóléti társadalmak válságfilozófiáját és tételesen – bár eleinte elég felszínesen – az egzisztencializmust is, a tiltás csak a kedvét fokozta irántuk, de ugyanakkor hazai alternatív elméletekkel nem találkozhatott. Illetőleg csak azoknak a kezébe jutott el néhány alapmű régi példánya vagy a nyugati emigráció kiadványai közül néhány kötet, akiket családi vagy baráti köre ezekkel el tudott látni. Széles körben nem is tudták a fiatalok, hogy vannak olyan eszmék, amelyek ugyanazokból a sorsproblémákból sarjadtak ki, mint az ő emésztő bizonytalanságuk. Akkor már nem is a válaszkísérletekre volt, lett volna szüksége a gondolkodó társadalomnak, hanem a kérdésekre, amelyeknek a megfogalmazásáig el se jutott. Az átlagos tájékozódású egyetemi hallgató bizvást diplomát szerezhetett a bölcsészkaron anélkül, hogy a népi–urbánus vitáról akár marxista vagy urbánus tálalásban is említésre méltó ismereteket szerzett volna. (Persze anélkül is, hogy Kodolányit, Sinkát – folytathatnám – olvastattak volna vele. Az elméleti kalauzolás nélkül az átlagos értelmiségi közvélemény nemigen ismerte fel, hogy miféle próbálkozások feszülnek Illyés egy-egy megnyilvánulásában, de hát kalauzolásról hogy is lehetett volna szó olyankor, amikor magának az illyési szövegnek, a Szellem és erőszaknak a megjelentetése is az álliberális kultúrpolitika szakítóprobája lett.

A népiek 56 után maguk is a nemzeti érdekképviselőként jelölték meg feladatukat, tulajdonképpen elvállalva az egyre inkább elterjedő összekapcsolását a népi és a nemzeti fogalomkörnek, amely még a „népnemzeti”, „népi-nemzeti” elnevezésben is deklarálódott. S valóban csak ebben nyílt számukra valamelyes mozgáster: elsősorban az utódállamokban élő magyarságért való felelősségérzetünk felébresztésében. Így viszont kiszolgáltatottá magukat annak, hogy rájuk süthessék a nacionalizmus bélyegét; nem tudták kivédeni rossz hatását a közvélekedésben. Végére is a nemzeti szégyenérzetre kondicionált átlagember feszélyezett lett minden „magyarkodás”-tól, kelletlen zavarát csak fokozta, hogy a nyílt színvallások elmaradása miatt nem nagy különbséget tudott tenni a szocialista „dolgozó nép” és a népi „nép” jelentése között; hivatalos költő és hivatalosan is elismert nagy költő között. Ez a tartózkodás a népiekkel szemben akkor nem lojalitás volt a Kádár-rendszerhez, hiszen az értelmiségi kispolgár a balhét szerette, szolidáris volt vele, érületileg alapjában véve ellenzéki, de nem láthatta át a maga megszokott felszíni közelítésével a helyzet ellentmondásait.

Az igényes értelmiségi gondolkodásban is nyomott hagyott az a körülmény, hogy Németh László munkásságának épp legtöbbet szóban forgó darabjai könyvtári zárt anyagot képeztek, a *Sorskérdések*

tizenöt évi lebegtetés után csak 1989-ben jelent meg, akkor már teljes érdektelenséggel találkozva; Bibó ugyan viszonylag széles körben ismert lett a hetven-nyolcvanas évek fordulóján az ellenzék két szárnyának összefogását reprezentáló

Emlékkönyv

szamizdat megjelentetése révén, de legálisan csak 1986-tól voltak könnyebben hozzáférhetőek a gondolatai Magyarországon; Szabó Zoltán tanulmányai pedig 90 után jelentek meg, még a

Sorskérdéseknél is kisebb hatást keltve.

Az eszmei alapok jelenléte nélkül hiába kezdődött Illyés *Szellem és erőszak* címen ismert cikksorozatával 1977–78-ban egy új, aktív fázis a népiek történetében, nem támadt a szórványos megnyilvánulásoknak kohéziós ereje, mozgalomként sem szerveződhetett meg lap, szabad újságfórumok híján, egyetlen intézményi bejelentkezése a társadalomban a Bethlen Alapítvány lett – az is nehéz engedélyezési procedúra után. Sajnos, az a műfaj, amelyben a klasszikus népi mozgalom legjobb, legmaradandóbb művei születtek, a szociográfia, a pártállami sajtószabadság viszonyai között eléggé ellehetetlenült. Nem mintha nem születtek volna ebben az időben is lényeglátó, becsületes valóságfeltáró riportok és szociográfiák, még a *Magyarország felfedezése*

címet túlzott öntudattal elorzó könyvsorozatban is, de ezek az imént említett hiány, az elvi rendszerezés lehetőségének a hiánya miatt voltaképpen éppúgy csak a feszült-séglevezetés eszközeként funkcionáltak, mint a politikai kabaré, s éppoly népszerűek is voltak (gondoljunk Moldovára).

A szemügyre vett hiányok és korlátok ellenére is nyilvánvaló, hogy volt népi ellenzéki tevékenység a Kádár-rendszer alatt, volt retorzió is miatta – a legutolsó évekből Csoóri Duray-előszavának és Nagy Gáspár *Júdás*-versének ügyét mint a legjelentősebbeket idézhetem bizonyásgul –, s ezért a népiek a 89-ben rájuk záporozó vádak előtt szélütötten és némileg hisz-terizálva álltak. Hogy összefonódott a Kádár-rendszerrel, s aktuálisan létrehozott szervezete mögött is az MSZMP áll? – ezen a ponton egy marslakó, ha elmesélném neki a népiek történetét (miért ne?), nyilván elnevetné magát, hiszen valamiképpen komikus, hogy ezzel az írócsoporttal mindig van valami baj, s mindig az, hogy szervilis. A marslakó már csak azért is kételkedne ebben, mert tudná, hogy a szervilisekkel nem szokott baj lenni, idejekorán felismerik az új gazdát.

Másfelől nem is volt olyan meglepő a támadás. A korábbi években is tudni lehetett, hogy a marxizmus kritikájával induló, önmagát demokratikus ellenzékként definiáló szerveződés és a népiek szövetsége csupán taktikai, a rendszerellenesség szinte az egyetlen pont (ebbe beleértve persze a másmit, a demokratikus államforma akarását), amelyben igazi egyetértés van köztük. A sejteni engedett kifogások a népiek ellen meglehetősen egybecsengtek a valahai urbánus kritikával, noha az „urbánus” definíció nem éledt fel, míg a „népi”, „népnemzeti” konokul megmaradt.

A pártharcokban bekövetkezett támadások tartalmát is meghatározta a harmincas-negyvenes években berögződött érvrendszer. A vádak legsúlyosabbika a népieknek tulajdonított rasszizmus lett ismét, holott a klasszikus népiek története már kellően bebizonyította, hogy ezeket a velük szemben táplált félelmeket nem „igazolták”, s az utódokkal szemben már egyenesen abszurd volt a feltételezés. S ha Ignótusék aggodalmát magyarázza a személyes félelem attól a nagyhatalmi fenyegetéstől, amit a népiek törekvései mögött láttak felködleni, hatvan évvel később már olyan világpolitikai erőfölénybe ágyazva hangzik el a vád, amelyben kívül-belül meg lehet ingatni egy politikai erő morális legitimitását efféle gyanúsítással, sőt gyakorlatilag is meg lehet ingatni, ha a gyanú igazolódik. S ez nyilvánvaló volt. A másik vád is a klasszikus forrásokat visszhangozta: a ködös, dilettáns hamadikutas elképzeléseikkel kerékkötői lesznek a gazdasági integrálódásnak. Ennek a vádnak sem volt valós alapja, de

ehhez hozzá kell tennem: sajnós! Talán épp az a baj, hogy nem volt. Igen hamar lemondtak az utódok arról, hogy valamifajta „harmadik” útnak, azaz mai értelmezésben az ország valós adottságaihoz és szükségleteihez szabott átalakulásnak a feltételeit csikarják ki politikai partnereikből. Igaz, nem sok esély volt akkor már erre, mert az átalakulás meghatározó valós feltételeként 80-tól kezdve olyan külső-belső töke jelent meg az országban, amely efféle gazdaságpolitikában kifejezetten ellenérdekelt volt. De hát már csak azért sem kerülhetett sor ilyen kísérletre, mert nem is készültek tervek előzetesen, hiszen ahogy regények, közgazdasági utópiák sem íródtak az asztalfióknak.

Ami tehát mint beteljesületlen igény, mint ideál megőrződött a klaszikus népiek társadalmi programjaiból, a politikai praxis számára fölös teher, írói lázalom lett. Könnyen belátható, hogy az eredeti tökefelhalmozás, a piacgazdaság kiépítése, ami kényszerű követelményként állt az ország előtt, nem éppen népi célkitűzés, ahogy nem is szocialista; a magyar történelem sátáni tréfája, hogy e feladatot két olyan párttal végezteti el lényegében, amely ezzel gyökeresen ellentétes feladatokra alakította ki az énképét – más kérdés, hogy mennyire adekvát ez az énkép.

Előadásom címében azért tettem fel a provokatív kérdést, hogy irodalom-e a népi irodalom, mert emlékeztetni akartam arra, amit az eddigi összefoglaló ismertetéssel önkéntelenül is igazoltam: bárha írók és írások körül zajlik a népi szellemi áramlat története, ez mindenkor társadalmi és politikai koordináták között minősült önmaguk előtt is, hát még kívülről vagy az ellenfelek előtt. De hát akkor itt áll előttünk a még provokálóbba kérdés: íme, egy szellemi erő, amely – noha története hatvan éve alatt kétszer is úgy fordult a magyar történelem, hogy a lehetőségek méhében megfogantathatta volna jó szándékait – kudarcra és megszégyenüléssel került ki az eseményekből – miféle érvényessége van akkor?! Igaz, nem a program igazsága bukott meg – az a megvalósulás közelébe se juthatott –, mégis eléggé meggondolkodtató, hogy a folyton kényszerpályákra futó történelmünkben van-e értelme érvényesíthetetlen igazságok szolgálatába állítani írói pályákat, műveket.

De ha nincs, miért kelt akkora idegességet a mindenkori birtokon belüliekben a népiek pusztaság felbukkanása? Akár csak egy egyetértő hivatkozás valamelyik jobb képviselőjükhöz? Ha nincs értelme, miért kell módszeresen lejáratni a népi gondolatot, hol fasisztának, hol sztali-nistának feltüntetve az egyre tájékozatlanabb közvélemény előtt? Malíciával jegyzem meg: a vehemens támadások nélkül a népiek önerőből talán nem is tudták volna magukat a közvéleményben fenntartani. S nem malíciával mondom: a támadás fokmérője a valós társadalmi problémának, aminek feltárására a mai népiek elődei muszáj-herkulesekként elszegődtek, s ha kivész is a muszáj-herkulesek fajtája, ha nem lesz is több népi író, a sorsproblémákat nem lehet velük együtt negligálni. Vannak. A történelmi kényszerpályák konjunktúralovagjai is érzik a kétszáz éves úrutálatot, az egyszerű ember, főleg a falusi ember sunyító bizalmatlanságát és finnyás megvetését a hivatalban lévő s ilyen értelemben általában a tanult iránt – s ez utóbbi nemcsak a konjunktúralovagok, hanem minden értelmiségi számára ijesztő és anakronisztikus. Gondoljuk meg: a világ legszegényebb tájain is dicsőség az apának, ha a fia viszi valamire, minden közösségben ünneplik a tőlük elszármazott sikeres embert, nálunk mintha elvesztek volna számukra. A klasszikus népieknek kezdtek eredményeik lenni e tekintetben, de persze ez is nyomtalanul elveszett, ma már nincsenek se paraszt, se munkás olvasókörök.

A paraszti életforma végleges pusztulásával sokak szerint oka fogott lett a népiség, amelynek eszerint nincs kit képviselni. Az életforma fesható, de a társadalmi-jövedelmi aránytalanság csupán csak másként jelentkezik a magyar társadalomban; a civilizációs színvonal javult, de az életminőség nem. Oka fogott? Mintha csak a paraszti életformát kellett volna, akarták volna megvédeni! Ha egy egész ország betegszik meg, züllik, szürkül, fogy rossz emberi színvonalon, az már rendben van? S van, ami ma súlyosabb sorskérdés, mint hatvan éve volt: gyengébb az immunreakció: hiányzik az önbecsülés. S ha semmi másban, ebben éppen az író megszólítva érezheti magát.

Amikor népi irodalomként minősült át a nyelvhasználatban a népi mozgalom, mai szóval nyelvpolitikai manipuláció történt voltaképpen. Az elnevezéssel visszautaltatott az író az irodalom illetékességi körébe a politikai porondról, s ily módon csökkent kissé gondolatainak, kritikájának a jelentősége: mintha valami valóságon kívüli pozícióból akarna beleszólni a nagyok, azaz a valóság dolgába. Véletlen egybeesés, hogy épp ez idő tájt tudta érvényesíteni nézeteit a vonalas, agitációs szocialista irodalommal szemben az esztétizmus, mely szerint az irodalom számára a művön kívüli valóság értékelhetetlen, némi sarkítással: nem is létezik.

Ez így van, és így is van rendjén – gondolhatja bárki. Barbár dolog mást várni az írótól, mint hogy írjon; valamire való író maga is úgy tartja, hogy minden az íráson belül dől el, ti. azon, hogy jó írás-e. Németh Lászlót idézem: „Minden népi író életében volt egy meglepetés. Úgy érezte, le van nyomva, s egyszer csak felemelte egy nem várt tömeg. Nem annak az osztálynak az ereje, amely küldte, s amelyért élni akar. Azé, amely ellen küzdött. Ennek a lelkesedése nélkül nem lehetett volna író, vagy egészen másféle, mint ami lett. Mert a népi író a népért ír, de nem a népnek. A maga szülőföldjére is a tanultak apostolátusa viszi vissza, a fölkapart divat, az új osztály missziós telepei: táborok, falujárások, népfőiskolák... A népi irodalom körül temérdek a csótány és a bojtort. Néha meghökken az ember, mi mindent tapsolnak meg, mert népi. Ez természetes is, ahol politikai érzelmek trágyázzák meg az irodalmi sikert.” – Látható, hogy Németh László is az irodalmon belül látja az író helyét, és utálkozik a politikai konjunktúrákat meglovagoló íróktól, de egyet nem tesz kétségessé: a népi író *valamiért* ír. Ő azt mondja, a népért, de ez az esztéta ars poeticával szembeállítva csak annyit jelent: valamely ügy érdekében. Az esztétisták szemével nézve ugyanis egyre megy, mi az az ügy. S a mi mai szélsőséges esztétistáink szerint, ha valaki

célból

ír, akkor már az is mindegy, rosszul-e vagy jól, mert nem tartozik az irodalmilag értékelhető jelenségek körébe.

Ma tehát a „népi” fogalma újabb jelentésmódosuláson megy át. Míg valaha önmeghatározás volt, mostanában inkább mások minősítik népinek az embert. A legegyszerűbb, ha származása avagy írásainak anyaga alapján sorolódik ide. Ezt természetesen egészítette ki a népiek immanens, elvi minősítése is, melynek kritériumait leginkább alighanem Görömbei András Nagy Lászlóról írott monográfiája alapján lehetne összefoglalni, de emellett érdemes a nézetek formálódásának és magának a csoport formálódásának a mozzanataira nézve néhány középnyemzedéki kritikus, irodalomtörténész köteteit is alapul venni; Márkus Béla, Monostori Imre tanulmányait említeném elsősorban. Folytatva a népiekhez való besorolás okait: ide

számítanak a nemzeti történelmi tudat, a hagyományok gondozói, néhányan azért is, mert barátilag odasodródta egy népi asztaltársasághoz, sőt sokszor csak egyszerű pártszimpátia alapján. Szerencsétlen helyzet. Kivédhetetlenné teszi a szeszélyes minősítéseket. Hiszen még a pontos önmeghatározással rendelkező klasszikus népieket is ki lehetett kezdeni hol ebben, hol abban a fogyatékoságban. A népiség fogalmi meghatározása nélkül ha X-et tekintik népinek, akkor az a népi legfőbb jellemzője, hogy rossz író. Ha Y-t, akkor az, hogy antiszemita. Ha Z-t, akkor az, hogy szétdurran a pátosztól. Ha a népiek hagyják, hogy mások interpretálják feltételezett szándékaikat, akkor a népi azt fogja jelenteni, hogy divatjamúlt tollforgató, aki valaha rászokott a politika kábítószerére, s most betege annak, hogy nem érezheti elég fontosnak magát.

Kétségtelen, hogy a totalitárius rendszer kihívásának megfelelően ezekben az évtizedekben a művészi alkotások méltánylását erősen megszabta a politikai jelentés; minél jobban betartott a mű a hatalomnak, annál fontosabbnak tűnt. Ma szokás ezt a „szerepzavar”-t csak a népiek rovására írni, holott nálunk politikai előjele lett kezdetben az avantgárdnak is, majd az individualizmusával a hivatalos ideológiának számárfület mutogató ún. új paradigmának is. 1990 őszén, az Alföld-napok alkalmával *Korforduló* címmel megrendezett vitában azonban többen annak adtak hangot, hogy a hetvenes évek végén megszűnőben volt a túlpolitizálás, a szerepfelnagyítás, és az irodalom politikától való függetlenedéseként értékelték, hogy megkezdődött a polgári és avantgárd irányzatok rehabilitációja, és teret nyert a kísérleti irodalom. Ezt a nézetet akkor Kulcsár Szabó Ernőtől Rónay Lászlóig, Pomogáts Bélától Szabolcsi Miklósig többen képviselték. Ekkor tehát még nem terjedt el az a meggyőződés, hogy az irodalom relatív változása a legújabb, már szennyeződéstől mentes posztmodern nemzedék fellépésével történt meg. Ha tehát nem volt kötelező politizálni – teszem én hozzá tudós kollégáim idézett véleményéhez –, és Nagy Gáspár vagy Petri György mégis politikai verset írt, akkor azt azért tette, mert politikai indulat támadt benne, tehát neki is

oka

volt a versírásra, és

célja

pedig nem több, mint bármely más költőnek bármely más verssel. Nem sokra lehet menni az okkal írás és a céllal írás megkülönböztetésével, ha a népi mai jelentését akarjuk definiálni.

Hogyan definiálta a fiatal Farkas Zsolt a népieket egy 1994-ben megjelent cikkében? A múlt századi vátesz-szerep, a nemzeti, sőt összemberiségi kületéstudat, Kulcsár Szabó Ernő szavával: „az én hipertrófiája” első restaurációs kísérlete szerinte „Németh László és a fiatal népi írók nevéhez fűződik. Ez a mozgalom, ha nem is volt egészen friss és nagy reményeket keltő, mégiscsak valamennyire természetesen, alulról, magától jött”, viszont az ötvenes-hatvanas években azért ez volt az uralkodó paradigma, mert „ez a típusú irodalom vállaltan ideologikus, s a propagandaérték iránt fogékony hatalom számára a legjobban ellenőrizhető”. Az új paradigma a hetvenes években az „ideológiamentesség ideológiájával” és szigorú esztétiz-musával „kitűnő művek sorát hozta létre, ám a történet, a fordulat lényegi elemei, a mítosz alapvetően politikai jelentőségű is”. A szerző az 1989-es fordulattól azt várja, „hogy a fenti történetről, mitológiáról és művekről leválasztja az eredeti politikai kontextust, Németh László-san szólva „kipárolja a régi ítéletrendszerek cefréjéből az irodalmat, hátrahagyva a politikum seprőjét”.

Látni való, hogy fóbiáról van szó. Ideológia- és politikafóbiáról. Amit sürget, azt az idő maga is elvégzi: az Isteni színjátékból például régóta kipárolta a napi politikai jelentést. Az ideológiamentes művészet viszont teljesíthetetlen követelmény; kultúránk túlnyomó, tán legértékesebb része nem is jött volna létre korokat meghatározó és korokon túlnevő ideológiák nélkül. A művészetben mindig voltak szent örültek és szent tanítók, szabados garabonciások és udvari bértollnokok, ez a kettősség vagy négyesség nehezen fér meg együtt, egy szívben, tehát választásra csábít egyéneket és nemzedékeket, de baj van, ha kihirdettetik, hogy csak az excentrikus mű lehet jó, vagy hogy az mindig rossz, csak a centrumkereső esztétika megengedhető.

A népi író tehát a centrumkereső, a tanító-szolgáló típusból való, olyan személyiség, amelyiknek identitástudatában erős szerep jut a közösségi meghatározottságának, de ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárólag a népi író ilyen, hiszen a közösség és a szolgálat oly sokféle lehet. És azt sem akarom mondani, hogy a népi író soha nem zökken át excentrikus szerepbe, s nem írhat egoista költeményeket. Annyi mégis megkülönbözteti író társaitól, hogy tudatosan vállalja a sajátos magyar sorsproblémák megszólaltatását, és ennyiben az író irodalmon túli felelősségét. De ezt nem valamiféle esztétikai és erkölcsi felsőbbrendűség jegyében a többi, a másféle íróval szemben, pusztán azért, mert érdekli, gyötri, fogva tartja a megtapasztalt balsors és meghasonlás. Talán nem is volna szükség a népi író kategóriára, ha természetes maradt volna a mai kor magyar szellemiségében a nemzeti, a közösségi érzület és az írástudó felelőssége a „néma kín”-nal szemben; ha ezt az utóbbi fontos hagyományát a magyar irodalomnak nem borítaná el a rágalomözön, ha a torzulásra való torz reakcióként nem akarnák kirekeszteni a művészetből a művészi lehetőségek *másik* felét. Egyébként eléggé felfoghatatlan, hogy hogyan tudják elhinni okos emberek: valóban a művészet politikátlanítása folyik, amikor gondolataiért negligálnak egy sor író, véletlenül éppen olyanokat, akik a szabad rablás korában a nézeteikkel nagyon láb alatt lennének. Bizony, ez a vakság hiba. De hiba az is, hogy a népi írók hajlanak a nemzeti érzés kisajátítására, s ezzel felbőszítik azokat, akik elég jól megvannak a nemzeti identitásukkal, például a posztmodern fiatalok nagy része is ezt gondolja magáról. Az más kérdés, hogy nem érzik meg vagy tapasztalatlanul ítélik meg a jelen veszélyeit.

Végezetül essék szó egy érdekes változásról tágabb környezetünkben, a világban, amelyet az elmúlt évtizedekben a globalizmus és pragmatizmus túlcsoordulása jellemzett. Nemrég adták ki Magyarországon is egy, az UNESCO keretében működő munkacsoportnak, az úgynevezett A Kultúra és Fejlődés Világbizottságának a könyvét, amelyben összefoglalják a világ válságproblémáit, s azokat az alapelveket, amelyeknek gyakorlati érvényesítésétől remélik a jobb életminőség kialakulását a Földön. Úgy hangzik, mint egy Orwell- vagy Ilf és Petrov-ismertetés részlete. Az ember nem tudja, sírjon-e vagy nevéssen. De mégis megdöbbenett, hogy hányszor kellett Németh Lászlóra gondolnom lapozgatása közben, vagy például Kodolányira, amikor a szerzők kultúrameghatározását olvastam: „A kultúrát nem lehet alárendelt szerepre korlátozni, a gazdasági növekedés pusztán elősegítőjévé (vagy akadályává) alacsonyítani.” A szerzők megállapítják, hogy az etnikai azonosságtudat világszerte felerősödött – s ezt mindenféle hisztérikus felhang nélkül közlik –, válaszként a globalizáció, a szabványosított információs és fogyasztási minták nyomására, „Bár sok csoport szeretne visszatérni ősi hagyományaihoz, vagy fenntartani azokat, időnként akár a törzsiséghez való visszatérés formájában is, de a legtöbb nép szeretne részese lenni a »modernizmusnak« – de

saját hagyományai szerint”. „... A hagyomány jelenthet stagnálást, elnyomást, tehetetlenséget, privilégumokat és kegyetlenséget; a modernizáció jelenthet elidegenedést, erkölcsi lazulást, kirekesztést, az önazonosság és a közösségi érzés elvesztését.”

Eszerint tehát nemcsak magyar, hanem világpolgári öntudattal vállalható program, amit Németh Lászlótól idézek: „A magyarság újabb kori balsorsának én (sokszor megírtam) azt tartom, hogy a világhistória órája gyorsabb volt, mint a mienk. Mire mi kiérleltünk volna valamit, kinn kaszára érett a kor. Az utolsó százötven év csupa májusi aratás. Ez ellen egy védelem van, ha belső nemzeti folyamatainkat, amennyire lehet, függetleníteni tudjuk – nem a kor eszméitől, hanem a kor beavatkozásaitól.”

KORTÁRS ONLINE